

LÜHENDAMISE JA LÜHENDSÕNADE FENOMENIST EESTI KEELES

SILVI VARE

1. Sissejuhatus

Lühendamine kõige laiemas mõttes võib tähendada mis tahes laadi keeleüksuse lühendamist. Sõnamoodustuse seisukohalt märgib lühendamine sellist sõnamoodustusviisi, kus uus sõna saadakse pikema sõna või sõnaühendi lühendamise teel, jättes sellest ära mingi(d) osa(d). Selles üldises raamistikus on võimalik eristada kaht, teineteisest põhimõtteliselt erinevat lühendamistüüpi. Ü h e l j u h u l on lühendamise eesmärk moodustada olemasoleva sõna kõrvale teine, sedasama tähendust väljendav lühem sõna (näide 1). T e i s e l j u h u l on lühendamise eesmärk moodustada uut tähendust märkiv sõna, nii nagu see on tuletuse korralgi (näide 2)¹ (vrd ka Kerge 1990: 28).

- (1) [jalg]ratas > **ratas** 'jalgratas', info[rmatsioon] > **info** 'informatsioon', kõrgus[hüpe] > **kõrgus** 'kõrgushüpe', tra[ns]fo[rmaator] > **trafo** 'transformaator', bio[loogiline] tõrje > **bio+tõrje** 'bioloogiline tõrje', euro[büro]kraat > **eurokraat** 'eurobürookraat'
- (2) aeroobika > **aeroobik** 'aeroobikaharrastaja', muusika > **muusik** 'muusikaga tegelev isik', päevapoliitika > **päevapoliitik** 'päevapoliitikat ajav isik', tehnika > **tehnik** 'tehnikaharidusega oskustöötaja'

Käesolevas artiklis on vaatluse all l ü h e n d a m i n e selle esimeses tähenduses – kui sõnamoodustusviis, kui protsess, kus olemasoleva sõna või sõnaühendi lühendamise tulemuseks on uus sama tähendust väljendav sõna (vrd ka Bauer 1996: 233; LES 1990: 9; RG 1982: 139). L ü h e n d s õ n a on vastavalt lühendamise tulemus, selline sõna, mis on moodustatud pikemast leksikaalsest üksusest – sõnast või sõnaühendist (edaspidi: *pikk vorm* ehk *täisvorm*), eemaldades sellest mingi(d) osa(d), ja mis väljendab sedasama tähendust, mida märgib ta aluseks olnud pikem üksus (näide 1) (vrd Bauer 2004: 30). Need määratlused on esitatud keelesüsteemist lähtuvalt. On leitud, et kuigi lühendsõna ja pika vormi leksikaalsed tähendused on põhiliselt ühesugused, ei ole nad keelekasutuse seisukohalt pööratavas sõltuvussuhtes (vrd Fleischer, Barz 1995: 220; Michel 2011).

Erinevaid lühendamisviise üldistades toob Vincent Balnat (2011: 145) tänapäeva saksa keele lühendsõnamoodustuses esile kuus kriteeriumi, millele peaksid vastama prototüüpsed lühendsõnad:

¹ Harvem on eesti keeles lühendamist kasutatud ka selleks, et saada teatud kindla tähenduse väljendamiseks uus vaba juurtüvi, nagu see on näiteks juhtudel *malev* 'muistses Eestis vabatahtlikest moodustatud rahvavägi' > *male* (lauamäng) või *marmelaad* > *marmel* 'pektiinmarmelaad'. Selliseid sõnu on nimetatud tehissõnadeks ja moodustusviisi raiemeetodiks (Erelt, T. 1982: 65; 2007: 205–206; Kull 2000: 233 jj).

- 1) lühidus: nad on lühemad kui pikad vormid;
- 2) varasema pikema vormi olemasolu: nende moodustamine on varasemate pikkade vormidega võrreldes ajaliselt hilisem;
- 3) iseseisev häälduskuju: neid hääldatakse lühidalt, loetakse vastavalt kirja pildile;
- 4) osaline häälduse ja kirjakuju identiteet: nad sisaldavad pikkade vormide häälduse ja kirja pildiga seotud osi;
- 5) nimetamisüksus: lühendsõna ja pikk vorm on kumbki omaette nimetamisüksused;
- 6) denotaadi samasus: lühendsõna ja pikk vorm märgivad üht ja sedasama objekti.

Eelnevat arvestades ei kuulu lühendsõnade alla need juhtumid, kus lühendamise teel saadud sõna väljendab pika vormiga võrreldes uut tähendust ja märgib erinevat objekti (vrd näide 2). Lühendsõnade hulka ei kuulu ka lühendid, millel on küll oma graafiline kuju, kuid mida hääldatakse nagu pikka vormi (näide 3) (Steinhauer 2000: 7).

(3) dr – doktor, jt – ja teised, lk – lehekülj, nt – näiteks, P – pühapäev, vt – vaata

Lühendamine on loomulik ja seaduspärane nähtus, üks keeleliste vahendite ökonomiavõtteid suhtlusprotsessis, kui see puudutab laialt kasutatavaid või teatud kindlas ringkonnas kõrge kasutussagedusega sõnu. Nii näiteks on väidetavalt kõigis Euroopa keeltes lühenemisele allunud esmajoones isikunimed, mis on üldse kõige sagedamad sõnad suulises keelekasutuses (Balnat 2011: 3; Janko-Trinitetskaja 2001: 408; Marchand 1969: 441). Selliseid näiteid leidub rohkesti ka eesti keeles (näide 4), kusjuures aja jooksul on paljud nimede lühendkujud saanud iseseisva nime väärtuse (vrd Rajandi 1966). Lühenemisega võib kaasneda ka mõningaid häälikumuutusi (näide 5).

- (4) Aleks[ander] > **Aleks**, [Alek]sander > **Sander**, [A]liide > **Liide**, Alvi[ne] > **Alvi**, [A]manda > **Manda**, [Ar]milda > **Milda**, Arno[ld] > **Arno**, Pauli[ne] > **Pauli**
 (5) Aleks[ander] > **Alleks**, Edu[ard] > **Eedu**, [E]lisa[bet] > **Liisa**, [Pau]line > **Lii-ne**, Robe[rt] > **Robi**

Sisuliselt näitab lühendamine kõneleja soovi hoida kokku aega ja vaeva, püüdu saavutada võimalikult väikse psühholoogilise ja keelelise jõukuluga võimalikult suur kommunikatiivne efekt. Ühelt poolt tähendab see pikkade sõnade vältimist ja teisalt soodustab see ka lühendsõnade kujunemist omavaheliseks keelevariandiks (Balnat 2011: 4; Eichinger 2000: 62 jj; Glück 2005: 623; Janko-Trinitetskaja 2001: 408). Eesti keeles on väljendusökoonomia põhimõttele, kõnelemise ja kirjutamisega seotud energia kokkuhoiule juhtinud keelekorralduse aspektist tähelepanu Valter Tauli, rõhutades, et mida sagedam on väljend, seda lühem peab ta olema (Tauli 1938: 196; 1968: 30). Kuid teisalt on Tauli osutanud sellele, et lühendamisel on oma piirid ja et selgus on tähtsam ning võib pikas perspektiivis olla ka ökonomsem. Ta rõhutab, et väljend peab kuulajale edasi andma kogu selle tähenduse, mida kõneleja tahab edasi anda,² ja et kuulaja peab mõistma väljendi tähendust kergesti ja

² Tauli märgib, et kõneleja ja kuulaja all tuleb mõista ka kirjutajat ja lugejat (Tauli 1968: 29, allmärkus 4).

kiiresti (Tauli 1968: 29). Tauli soovib kasutada lühikesi sõnu sageli esinevate tähenduste jaoks ja pikemaid harva esinevate jaoks. Oskussõnade korral, mille kasutussagedus on spetsialistide ringis suur ja tavainimeste hulgas väike, soovib ta lühema ja pikema kuju paralleelset esinemist (1968: 117–119).

Euroopa keeltes on lühendamine väga levinud sõnamoodustusviis, olles eriti just XX sajandi üks iseloomulikke jooni. Alates XX sajandi keskpaigast on lühendsõnade kasutamine pidevalt suurenenud kõigis ühiskondliku elu valdkondades, kaasa arvatud teadus. Nende intensiivset kasvu ja levikut on tinginud arengutendentsid keelesüsteemis ja põhjustanud keelekasutajate kommunikatiivsed vajadused. Seda võib võtta eeskätt kui vastureaktsiooni, keelelise ökonoomia väljendust olukorras, kus teaduse ja tehnika kiire areng on kaasa toonud jõudsalt kasvama hakanud pikkade nimetuste suure hulga (Fleischer, Barz 1995: 222; Steinhauer 2000). Eriti just inglise keel on mõjutanud lühendsõnade jõudsat levikut ka muudes keeltes, muuhulgas vene ja saksa keeles (vrd Janko-Trinitetskaja 2001: 412; Girnth, Michel 2008). Ka tänapäeva eesti oskuskeelt iseloomustab teadlikult suunatud lühemuse ja kompaktsuse taotlus, arvestades põhimõtet, et mida sagedamini terminit kasutatakse, seda lühem peab ta olema. Nii on paljude pikkade põhiterminite kõrvale loodud nende lühemad käibevariandid, kus liit- või ühendterminist on üks või mitu komponenti välja jäetud (näide 6). Neid saab aga kasutada eeskätt kindlas kontekstis, mis toetab nende tähendust, ja ses mõttes ei kujuta nad endast pikkade terminite leksikaalset varianti (Erelt, T. 1982: 95 jj, 101 jj; 2007: 287 jj).

(6) [toodangu] kvaliteedi näitajate [määramise] mõõtemetod > kvaliteedinäitajate mõõtemetod > mõõtemetod, kahju[lik tootmis]tegur > kahju+tegur, EKG = elektrokardiogramm (meditsiinitekstis), SEJ = soojuselektriiaam

Lühendsõnade keelelise ökonoomiaga on tihedalt seotud ka rühma ühtsust tugevdav funktsioon, seda eeskätt erialaste ja sotsiaalselt kokkukuuluvate rühmade ühiskeele korral. Rohkesti kasutavad lühendsõnu näiteks koolilapsed, üliõpilased ja noored üldse (näide 7). Kuivõrd lühendsõnad võivad sageli väljaspool oma ringi teistele arusaamatuks jääda, siis tugevdab „oma” keel ka vastava rühma liikmete kokkukuuluvust ja aitab kaasa rühmaidentiteedi kujunemisele. Ühine keelekasutus on rühma kuulumise üks tunnuseid (Balnat 2011: 5; Marchand 1969: 441).

(7) **kehka** < keh[aline] ka[svatus] (õppeaine nimetus); **mate** < mate[maatika], **mata** < mat[emaatik]a (õppeaine); **matanaal** < mat[emaatiline] anal[üüs] (õppeaine ülikoolis); **sull** < sul[araha]; **tehme** < teh[niline] meh[aanika] (õppeaine ülikoolis)

Tuleb aga tähele panna, et keelelise ökonoomia paratamatu tagajärg on arbitraarsuse kasv, mis on vastuolus sõnamoodustuse tavapärase iseloomuga – motiveeritusega. See on olukord, kus lühendsõnade tähendust võib olla raske või koguni võimatu ta häälikulise kuju järgi ära arvata. Kui tuletised ja liitsõnad on oma loomu poolest suuremal või vähemal määral tähenduslikult läbinähtavad keelendid, siis lühendsõnad, vastupidi, liiguvad tagasi lihttüve poole. Nii võib koos lühenemisega katkeda ühtlasi ka lühendsõna side oma täispika alusvormiga (Eichinger 2000: 62; Marchand 1969: 441). Sellisel ju-

hul on lühenemise tulemusena tekkinud uus arbitraarne sõna, mille tähendus tuleb meelde jätta nagu lihttüveliste sõnade korral üldiselt (näide 8). Samas on ka tõdetud, et lühendsõnad ei ole siiski täiesti arbitraarsed. On leitud, et kuigi nende moodustusosad pole alati morfeemid, on nad oma keelelise vormi poolest osaliselt motiveeritud.

(8) mob[iil]o[rienteerumine] > **mobo**, mo[tomatka]jate ho[tell] > **motell**, [signaali]de mo[duleerimise ja] dem[oduleerimise seade] > **modem**

Lühendamise seisund keelesüsteemis ja ta vahekord sõnamoodustusega selle traditsioonilises mõttes on keeleteadlaste hulgas rohkesti küsimusi ja erimeelsusi tekitanud. Tuletus ja liitmine on süsteemsed morfoloogilised protsessid, kus olemasolevale tüvele lisatakse teatud kindlal viisil tuletusliide või teine tüvi, mille tulemusena saadakse uut tähendust väljendav sõna. Lühendamise korral on vastupidi: uus sõna säilitab pikema üksuse tähenduse ja ta saadakse olemasoleva tüve nii- või teistsuguse kärpimise teel. Põhimõtteliselt võib sõnast võtta mis tahes osa, jättes ülejäänud osad kõrvale (Bauer 1996: 233–234; Girnth, Michel 2008; Stockwell, Minkova 2001: 6–10). Ka eesti keeles leidub arvukalt näiteid mitmesuguste lühendamisvõimaluste kohta (näited 9–13).

(9) alko[hol] > **alko**, fanaat[ik] > **fanatt**, flegmaa[tik] > **flegma**, op[eratsioon] > **opp**

(10) diisel[auto] > **diisel**, diplomaadi[kohver] > **diplomaat**, hõbe[medal] > **hõbe**

(11) [ees]kava > **kava**, [elu]kutse > **kutse**, [heli]plaat > **plaat**, [pea]aju > **aju**

(12) all[maa]ilm > **allilm**, hoog[töö]kuu > **hoogkuu**, kaug[liini]buss > **kaugbuss**

(13) muu[sika]vi[deo] > **muuvi**, tra[ns]fo[rmaator] > **trafo**

Erinevalt liitsõnadest ja tuletistest ei ole lühendamise teel tekkinud sõnu sageli võimalik liigendada vahetuteks moodustusosadeks, sest neid ei ole. Kui võrd lühendsõnadel puudub moodustusstruktuur (Fleischer, Barz 1995: 52), siis on nad sõnamoodustuse seisukohalt terviküksused, vaatamata sellele, mis sugune on nende morfoloogiline koostis. Kuigi lühendsõna võib koosneda kahest või rohkemastki juurmorfeemist, ei saa teda sõnamoodustuse seisukohalt osadeks jagada. Siia kuuluvad näiteks jagamatud terviknimetused *kaugbuss* ja *hüppemägi*, mis on moodustatud lühendamise teel pikematest nimetustest *kaugliinibuss* ja *suusahüppemägi* (näide 14). Kuid morfoloogia seisukohalt on siin tegemist komplekssete üksustega, mis koosnevad kahest tüvimorfeemist (näide 15).

(14) sõnamoodustuse seisukohalt: **kaugbuss** < kaug[liini]buss, **hüppemägi** < [suusa]hüppemägi

(15) morfoloogiliselt: kaug/buss, hüppe/mägi

Lühendamist on ta eripära tõttu sageli vaadeldud kui ebaregulaarset, grammatilisest sõnamoodustusest – tuletusest ja liitmisest – väljaspool seisvat sõnamoodustusprotsessi, millel puudub grammatiline staatus ning mis oma iseloomu poolest on eeskätt kõnetasandi nähtus, stilistiline ja sotsiolingvistiline fenomen (Dressler 2005: 270; Hamans 2012: 25; Marchand 1969: 441;

Štekauer 2000: 114). Ägedalt on vaieldud ka selle üle, kas lühendamise teel moodustatud sõna korral ongi üldse tegemist sõnaga, sest vastupidiselt süsteemsele sõnamoodustusele, kus olemasolevale tüvele lisatakse uus element, ei too lühendamine kaasa ei sõnaliigi ega ka tähenduse muutumist. Siit tulevalt on arvatud, et tegu võib pigem olla teatud tüüpi leksikaalse variatsiooni, sõnavariandiga, mis esindab pikemat alusvormi (Fleischer, Barz 1995: 52). Teisalt on leitud, et kuigi lühendamise korral on mitmeid probleeme ja küsitavusi, võib lühendamist siiski vaadelda kui üht olulist sõnamoodustusviisi liitmise ja tuletamise kõrval. On tõdetud, et lühendamisel on jooni, mis seovad teda otseselt süsteemse sõnamoodustusega. Esiteks sünnib lühendamise tulemusena ikkagi uus sõna. Ja teiseks ei jää lühendsõnad harilikult isoleeritud üksusteks, vaid lülituvad otseselt keele grammatilisse süsteemi sellega, et nad võivad omakorda ise olla uute tuletiste ja liitsõnade moodustamise aluseks (näide 16). Ja vastuolud tulenevad eeskätt sellest, et enamasti on senistes uuringutes liigselt keskendunud formaalsetele (struktuuraalingvistilistele) aspektidele (Girnth, Michel 2008: 159; Janko-Trinitetskaja 2001: 406; Lipka 2002: 108–110, 146; Marchand 1969: 397, 441).

(16) aku[mulaator] > **aku** > auto+aku, tina+aku; aku+lamp, aku+trell; vilt-[saapad] > **vildid** > vildi+kalossid; folk[muusika] > **folk** > folk+ansambel; labor[atoorium] > **labor** > foto+labor, väli+labor, labori+arst, labori+töö

Neid vastakaid asjaolusid arvestades on lühendamise käsitlemine grammatikakirjanduses olnud üsnagi ebaühtlane. Erinevaid lähenemisviise esineb nii keelte lõikes kui ka sama keele raames. Näiteks Vincent Balnat (2011: 166 jj) on võrrelnud lühendamise käsitlust üheksateistkümnnes saksa keele grammatikas, mis kõik on ilmunud XX sajandil. Neist ainult viiel juhul oli lühendamine esitatud omaette osana sõnamoodustuse peatükis. Kõigis ülejäänud grammatikates oli seda teemat kas puudutatud vaid riivamisi muude küsimuste hulgas (näiteks ühenduses ortograafiaga) või sellest oli hoopis mööda mindud. Samasugust lahknevust võib näha lühendamise käsitlemisel ka inglise keeles. Nii märgib Hans Marchand (1969: 441), et selle moodustusviisi eripära arvestades vaatleb ta seda oma grammatikas vaid reservatsioonidega. Geert Booij on oma sõnade grammatika käsiraamatus koondanud lühendsõnad sõnaloo alla (Booij 2005: 20–22; 2. tr 2007: 20–22) ja sama autori koostatud hollandi keele morfoloogiakäsitlusest on lühendamine ja lühendsõnad välja jäetud. Seda põhjendusega, et need ei kuulu oma moodustusviisi poolest morfoloogiasse selle ranges mõttes (Booij 2002: 13–14). Ka Laurie Bauer (1996: 232) esitab seda laadi juhtumid eraldi peatükis „Ettearvamatud moodustised” põhjendusega, et generatiivse grammatika poolt vaadatuna on need väga kummalised. Vastupidist seisukohta aga esindab näiteks Ingo Plag (2003). Ta nendib, et lühendamist ja lühendsõnu on peetud inglise keeles jätkuvalt väga eripäraseks nähtuseks, mis seisab väljaspool morfoloogiat. Plag leiab, et see on olulisel määral struktuuraalse lähenemisviisi probleem, kus kriteeriumiks on morfeemikeskne tõlgendus. Plag ise käsitleb seda nähtust prosoodilise morfoloogia aspektist, kus puuduvad struktuuraalsele lingvistikale omased piirangud, ning leiab, et tegemist on süstemaatilise protsessiga ja et sellealaseid teadmisi tuleks võtta kui kõneleja morfoloogilise kompetentsi osa (Plag 2003: 116 jj; ka Hamans 2012: 30 jj). Vene keeles on lühendamine arvatud sõnamoo-

dustuse alla, kuid lühendamisviise on vaadeldud kui sõnamoodustuse eriviise või kui selle omaette allsüsteeme (Janko-Trinitskaja 2001: 408 jj; LES 1990: 9; RG 1982: 255–256). Soome keeles on lühendamine paigutatud sõnamoodustuse peatüki alapeatükki „Muud sõnamoodustust”, kuhu on koondatud ka teised ebatraditsioonilised sõnamoodustusviisid (ISK: 189 jj). Samal viisil on eraldi peatükis „Muid sõnamoodustusviise” see esitatud ka eesti uuemates käsitlustes (Ehala jt 2012: 174; Kasik 2013: 49–52). Eesti varasemates käsitlustes ei ole sellist vahet tehtud (Nemvalts, Vare 1984: 5, 58–59; EKG 1995: 408; Erelt, M., Vare 1996: 4).

Lahknevaid arvamusi on põhjustanud ka juhtumid, millega ühenduses on tekkinud küsimus, kas tegemist on lühendamise või tuletamisega. Siia kuuluvad sellised näited, kus lühendatud osale lisandub veel mingi häälik või häälikuühend, mis meenutab liidet. Seda laadi moodustisi leidub erinevates keeltes, samuti ka eesti keeles (näide 17). Selliseid sõnu on nimetatud ka pseudo-tuletisteks (Nübling 2001: 176 jj). Oma iseloomult erinevad need liitesarnased üksused harilikest tuletusliidetest selle poolest, et nad ei lisa alustüvele uut tähendust, vaid täidavad pigem morfofonoloogilist funktsiooni, toimides tüvekujunduselemendina. Nii võimaldavad nad lühendamise tagajärjel tekkinud lihttüvele anda lühendsõnale pasliku häälikulise kuju ja sobitada see ühtlasi kindla muutmistüübi alla (näide 17). Krista Kerge (1990: 27) on seda nähtust nimetanud täiteliseks ehk muuttüüpi kujundavaks tuletuseks.

(17) karbu[raator] > **karbu-ss**, kilomeeter > **kil-t**, lim[onaad] > **lim-ps**, mars[ruut-takso] > **mars-a**, narkoot[ikum] > **narkot-s**, nat[uke] > **nat-s**, ping[pong] > **pink-s**

2. Lühendsõnade liigitamine

Sõnade moodustamiseks lühendamise teel on mitmesuguseid võimalusi. Et sellega seonduvat ainestikku täpsemalt kirjeldada, on seda püütud jagada erinevat laadi tunnuste alusel suurematesse ja väiksematesse alarühmadesse. Kuivõrd materjal on väga mitmepalgeline, on liigitamine osutunud keeruliseks ülesandeks ja siit tulenevalt ei ole suudetud üldiselt rahuldavat ühtset tüpoloogiat välja töötada. Anja Steinhauer (2000) peab selle üheks põhjuseks terminoloogilist segadust. Erinevate autorite poolt kasutatud nimetused varieeruvad nii sama keele piires kui ka keelte vahel. Kuid isegi sama autori erinevates artiklites võib samu nimetusi olla kasutatud erinevas tähenduses. Seda arvestades leiab Steinhauer (2000: 1 jj, 36), et saksa keeles oleks lühendsõnade edasise uurimise jaoks üks kõige olulisemaid eesmärke kõigepealt ühtse terminoloogia väljatöötamine. Samuti peab ta vajalikuks lühendsõnade tüpologia täpsemat uurimist. Erinevad autorid on välja pakkunud oma tüpoloogiaid, arvestamata üldist konteksti. Nii näiteks eristab Balnat (2011: 19–60) saksa keele lühendsõnade varasemate uurimistulemuste põhjal kuut lühendsõnade ehitustüüpi, millest osa jagunevad omakorda alatüüpideks. Kõiki suuremaid ja väiksemaid liike kokku arvates ületab nende arv tosina piiri. Tüpoloogilise segaduse üheks oluliseks põhjuseks on peetud ka asjaolu, et keskseid, perifeerseid ja piiripealseid juhtumeid pole piisavalt selgelt määratletud, millest tulenevalt on neid ka erinevalt käsitletud (López Rúa 2004).

Keeltevahelise võrdluse muudab raskemaks asjaolu, et lähtunud on erinevatest liigitusalustest (vt nt Girnth, Michel 2008: 162 jj; Steinhauer 2000: 4, 10 jj, 31 jj). Näiteks on Fleischer ja Barz (1995: 219) saksa keele lühendsõnade tüpologia üles ehitanud lõikude ehk moodustusosade arvu peale, eristades ühest ja mitmest lõigust koosnevaid sõnu, kuid inglise keeles on Marchand (1969: 441 jj) pidanud liigitamisel oluliseks seda, missugusest kohast – kas eest, tagant või keskelt – on pikem vorm lühenenud. Eelnevast tulenevalt raskendab erinevate keelte võrdlemist ka ühtse rahvusvahelise terminoloogia puudumine.

Erinevate käsitluste ühisjooni kokku võttes võib välja tuua neli lühendsõnade põhitüüpi.³

1. Lühendsõnad, mis on moodustatud nii, et pikemast sõnast või sõnaühendist on välja jäetud mingi osa. Näiteks: info < info[rmatsioon], troll < trolli[buss]; pirn < [elektri]pirn; laevatehas < laeva[ehitus]tehas. Seda tüüpi lühendsõnade märkimiseks võiks eesti keeles kasutada nimetust lühendised.⁴

2. Koondsõnad, nimetatud ka sulandsõnad ja kohver- ehk sumadansõnad, mis on moodustatud silpide põhimõttel pikema sõna suvalistest lõikudest nende koondamise või kokkusulatamise teel. Näiteks: kapo < ka[itse]po[litse], muuvi < muu[sika]vi[deo], trafo < tra[ns]fo[rmaator], küborg < küb[erneetiline] org[anism].

3. Akronüümid, mis on moodustatud pikema nime või nimetuse koosseisu kuuluvate sõnade algustähtedest ja mida hääldatakse nagu tavalisi sõnu. Näiteks: ETIS [etis] < **E**[esti] **T**[eadus]i[nfo] **S**[üsteem], EMO [emo] < **e**[rakorralise] **m**[editisiini] **o**[sakond].

4. Algustähtsõnad ehk initialsismid, mis on moodustatud liitsõna või fraasi koosseisu kuuluvate sõnade algustähtedest ja mida loetakse tähthaaval, ühe tähe kaupa. Näiteks: AS [aa-ess] < **a**[ktsia]s[elts], EMT [ee-emm-tee] < **E**[esti] **M**[obiil]t[elefon], IT [ii-tee] < **i**[nfo]t[ehnoloogia].

Kokkuvõtteks võib öelda, et lühendamine on paljudes keeltes üldlevinud sõnamoodustusviis, mille olemasolus ei kahelda. See on loomulik ja seaduspärane nähtus, üks keeleliste vahendite ökonoomiavõtteid suhtlusprotsessis, kui see puudutab laialt kasutatavaid või teatud kindlas ringkonnas kõrge kasutussagedusega sõnu. Koos teaduse ja tehnika arenguga on lühendsõnade hulk aja jooksul pidevalt kasvanud. Lähtudes erinevatest kriteeriumidest, on selle rikkaliku valdkonna üksikasjalikuks kirjeldamiseks välja töötatud mitmeid tüpoloogiaid, kuid ühtse tüübiltikuni ei ole siiski veel jõutud. Ühise üldistusvaliku on teinud raskeks ainestiku eripära erinevates keeltes ja võimaluste suur mitmekesisus, kuid samuti ka ühtse terminoloogia puudumine. Inglise keel on oluliselt mõjutanud lühendsõnade levikut muudes keeltes, sealhulgas saksa ja vene keeles (Girnth, Michel 2008: 176 jj; Janko-Trinititskaja 2001: 412 jj; Steinhauer 2000).

³ Vastavad lühendsõnade nimetused inglise keeles: lühendis – *clipping*, koondsõna – *blend*, akronüüm – *acronym*, initialsism – *initialism*. Lisaks on akronüümide ja initialsismide ühisnimetusena kasutatud terminit *alphabetism*. (Vrd Bauer 2004.)

⁴ Vrd ÕS 2013 ja ÕS 2006: **lühendis** hrl lühendamise teel saadud keelend, nt info, labor; EKSS: **lühendis** lühenemise teel saadu, lühenemise teel tekkinu *Buss on lühendis autobussist*.

3. Lühendamine ja lühendsõnad eesti keeles

Eesti üldkeeles ja eriti kõnekeeles on spontaanne sõnade lühendamine tava-pärane nähtus. Terminoloogiatöös on seda sõnamoodustusviisi hakatud teadlikult kasutama umbes XX sajandi keskpaigast peale. Sellesse perioodi kuuluvad Rein Kulli (2000: 67 jj) andmeil näiteks J. V. Veski lühendsõnade ettepanekud (näide 18). Alates 1970-ndatest aastatest on eesti oskuskeele arendamisel olnud üks juhtjooni „pidada silmas lühemust, kompaktsust ja ratsionaalsust” (Erelt, T. 1982: 76). Selle järgimisel on võetud pikemate terminite kõrval süsteemselt kasutusele ka nende lühivariante, kasutades erinevaid lühendamistehnikaid (võõrsõna pikkuse kärpimine, liitsõna lühendamine ühe moodustusosa võrra, sõnaühendi lühendamine liitsõnaks) (näited 19–21) (Kull 2000: 112–113, 117; Erelt, T. 1982: 46 jj, 87 jj). Samas on juhitud tähelepanu asjaolule, et lühema variandi kasutuselevõtt ei tähenda pikema kõrvalejätu, sest oskuskeele hea stiili huvides on vaja mõlemat (Erelt, T. 1982: 49).

(18) tööp[äev] > **tööp**, võlg[nev]us > **võlgus**

(19) aku[mulaator] > **aku**, labor[atoorium] > **labor**, tra[ns]fo[rmaator] > **trafo**

(20) auto[buss] > **buss**, peaja > **aju**, maja[pidamis]tarbed > **majatarbed**

(21) absoluutne kõrgus > **absoluut+kõrgus**, bioloogiline puhasti > **bio+puhasti**

Viimase kolmekümne aasta jooksul on lühendsõnade moodustamist tutvustatud nii kooligrammatikates (Ehala jt 2012: 174; Erelt, M., Vare 1996: 4; Nemvalts, Vare 1984: 58–59) kui ka akadeemilises grammatikakirjanduses (Kerge 1990: 25–29; EKG 1995: 408; Kasik 2004: 11; 2013: 49 jj). Nimetatud käsitlustes on seda moodustusviisi aga peetud harva ja juhuslikult kasutatavaks ning peamiselt kõnekeelde kuuluvaks nähtuseks eesti keeles.

Uuemad sõnavarauuringud aga näitavad, et lühendamine on vähemalt noorte vabas keelekasutuses vägagi levinud. Näiteks selgub Karin Soodla magistritööst (2010: 116 jj) ja Grit Arro õpilasuuringusest (2012), et internetikeeles on lühendsõnade kasutamine nooremates vanuserühmades täiesti tavaline. Kuid arvukalt leidub lühendsõnu ka Mai Loogi paarkümmend aastat tagasi ilmunud slängisõnaraamatus, mille lähtematerjal on kogutud Tallinna eesti keskkoolidest (Loog 1991). Lühenenud on eeskätt pikemad nimisõnad (näide 22), kuid näiteid leidub ka tegusõnade, omadussõnade ja määrsõnade lühenemise kohta (näide 23). Autorid seovad seda kiire suhtluse ja vabama suhtlusolukorraga.

(22) admin[istraator] > **admin(n)**, bio[loogia] > **bio**, geo[graafia] > **geo**, inime[ne] > **inime**, komm[entaar] > **komm**, masa[jalg] > **masa**, mode[raator] > **mode**, paber[raha] > **paber**, progra[mmeerimine] > **progra**, rep[utatsioon] > **repp**, vent[ilaator] > **vent**

(23) igno[reeri]ma > **ignoma**, modi[fitseeri]ma > **modima**, regi[streeri]ma > **regi-ma**; nega[tiivne] > **nega**, norm[aalne] > **norm**, normaal[ne] > **normal**; ain[ul]t > **aint**, suht[elisel]t > **suht**, tege[liku]lt > **tegelt**

Ka eesti üldsõnaraamatutes leidub rohkesti lühendsõnu. Kui terminoloogilised peensused kõrvale jätta, siis võib öelda, et põhimõtteliselt on eesti keeles esindatud enam-vähem kõik needsamad lühendamistüübid ja lühendsõnade

liigid, mis on olemas näiteks inglise, saksa, rootsi, soome või vene keeles. Suures plaanis võib ka eesti keele lühendsõnu jagada moodustusviisi poolest nelja rühma⁵ (vt täpsemalt ptk 2): 1) lühendised, 2) koondsõnad (sulandsõnad, kohversõnad), 3) akronüümid ja 4) algustähtsõnad ehk initialsismid.

Siinses artiklis on lähema vaatluse all ainult esimesse rühma kuuluvad sõnad – lühendised, sellised lühendsõnad, mis on moodustatud nii, et pikemast sõnast või sõnaühendist on välja jäetud mingi osa või mingid osad (näide 24). See on kõige arvukam ja kõige üldisemalt kasutatav lühendsõnade tüüp eesti keeles.

(24) **kamps** < kamps[un], **luks** < luks[uslik], **ilm** < [maa]ilm, **trukk** < trukk[nööp], **kaugbuss** < kaug[liini]buss, **monoheli** < mono[fooniline] heli

Lühendsõnade määratlemisel olen kasutanud järgmist tähenduslikvormilist kriteeriumi: lühendsõnaga on tegemist siis, kui on olemas ka sama tähendust väljendav pikem sõna või sõnaühend, mille kaudu on võimalik seletada vaatlusaluse lähema sõna tähendust. Siia kuuluvad näiteks sünonüümpaarid *ratas – jalgratas* või *kemopuhastus – keemiline puhastus*. See on sünkrooniline aspekt.

Vajaduse korral olen täiendavalt kasutanud ka teist, lähidiakroonilist kriteeriumi: kui lühem sõna on registreeritud hiljem kui sedasama tähendust väljendav pikem vaste, siis on tegemist sekundaarse üksusega, lühendsõnaga. See on oluline neil juhtudel, kus on vaja pikema ja lähema sõnakuju moodustussuhte suunda täpsustada. Üks selline sõnapaar on *plast* ja *plastmass*. EKSS esitab kummagi sõna kohta eraldi artikli, lisades ühtlasi ka vastava pikema või lähema sõnakuju: 1) **plast** soojuse ja rõhu mõjul kergesti töödeldav polümeerne tehismaterjal, plastmass; 2) **plastmass** plast. Mõlemaid nimetusi on võetud võrdväärsete keelenditena. Kuid esitusviisist jääb siiski mulje, et primaarseks on peetud lihttüvelist sõna, kuivõrd just selle tähendus on täpsemalt lahti mõtestatud. Nii ÕS 2006 kui ka ÕS 2013 määratlevad nende kahe sõna vahekorda üksnes hinnanguliselt: **plast** *parem kui* plastmass ja **plastmass** *parem* plast. Üksikasjalikumat infot võimaldab saada võrdlus varasemate sõnaraamatutega. Siit selgub, et esimest korda on *plastmass* registreeritud 1953. aasta VÕS-is: **plastmass** (plastiline mass). Ühtlasi võib selle sõnaartikli põhjal järeldada, et sõnamoodustuse seisukohalt on tegemist lühendsõnaga, mille aluseks on nimisõnaühend: plast[iline] mass > **plast+mass**. Samal, muutumatul kujul esitab vaadeldud artikli ka ÕS 1960. Täpsemalt on selle nimetuse terminoloogilist tähendust defineeritud 1974. aastal ilmunud ENE 6. köites: **plastmassid** soojuse ja rõhu mõjul kergesti töödeldavad polümeerse materjalid .... Lihtsõna *plast* esmaregistreering on 1984. aastal ilmunud ÕS-is: **plast** plastmass. Eelnevast võib teha ühese järelduse: lihtsõna *plast* on moodustatud lühendamise teel liitsõnast *plastmass*.

⁵ K. Kerge (1990: 25 jj) on eristanud A. L. Baligari järgi sõnade ja sõnavormide kolme liiki lühikujusid: 1) siiglid (siinses artiklis *akronüümid*); 2) katkendkujud, mis koostatakse liitsõnade või sõnaliidu selgesti tajutatavatest osadest, kusjuures lühendosaad liidetakse, nt *med(itsiini)õde* > *medõde*, *sots(ialistlik) võistlus* > *sotsvõistlus*; 3) ellipskujud, kus seos lähtesõna või ühendiga on tajutav, kui iseseisvub terviklik sõnaosa, nt *aku(mulaator)*, *info(rmatsioon)*, ja nõrgem või olematu, kui väljajätted on juhuslikud (*sudu* < *suits ja udu*). Kahel viimasel juhul toodud näited jagunevad siinses artiklis lühendiste ja koondsõnade vahel.

Alusmaterjali analüüsimeetodi valikul olen silmas pidanud eesmärki püüda määratleda neid asjaolusid, mis reguleerivad eesti keeles lühendsõnade moodustamist ja lühendsõnade kaju. Siia kuuluva materjali läbilõikeline üksikasjalikum vaatlus näitab, et kõige otstarbekam näib olevat kõnealuseid lühendsõnu rühmitada vastavalt sellele, missuguse ehitusega üksustest nad on moodustatud. Eelneva analüüsi põhjal võib öelda, et lühendsõnade moodustamist igal konkreetsel üksikjuhul mõjutab oluliselt see, kas ta aluseks on lihtsõna või kompleksne üksus. Komplekssete üksuste korral on omakorda oluline nende moodustusgrammatiline külg: missugune on vastava sõna või ühendi tähenduslik-vormiline liigendus ehk teisisõnu – missugusteks vahetuteks moodustusosadeks ta jaguneb. Siit tulenevalt võib suures plaanis eristada nelja rühma: lihtsõnadest, tuletistest, lihtsõnadest ja sõnaühenditest moodustatud lühendsõnad. Need rühmad võivad jaguneda omakorda väiksemateks alarühmadeks vastavalt lühendamistehnikale ehk vastavalt sellele, missugune osa pikemast nimetusest on säilinud ja missugune osa on välja langenud.

Analüüsitud on üle neljasaja lühendsõna, mis pärinevad viimastest üldsõnaraamatutest (ÖS 2013, ÖS 2006, EKSS). Siia ei kuulu kaugeltki kõik sellekohased näited, mis sõnaraamatuis võivad olla. Kuid seda võiks siiski pidada piisavaks koguseks, et teha vähemalt esialgseid järeldusi lühendusviiside ja nende vahekorra ning lühendsõnade iseloomu kohta tänapäeva eesti keele sõnavara selles ulatuses, mida uuemad üldsõnaraamatud sisaldavad. Lühendamine vabas suulises keelekasutuses on eraldi huvitav ja ulatuslik teema, mis ootab uurimist. Tuleb tunnistada, et arvestades sõnaartiklite ülesehitamise meetodikat, on üldsõnaraamatutes leiduvate lühendsõnade jälile väga raske jõuda. Sellega on ilmselt seletatav ka asjaolu, et lühendamist on peetud eesti keeles suhteliselt väheproduktiivseks sõnamoodustusviisiks.

3.1. Lihttüvelistest sõnadest ja tuletistest moodustatud lühendsõnad

Kuivõrd lihttüvelised sõnad ja tuletised näivad käituvat lühendamisel ühtmoodi, siis on neid antud juhul otstarbekas vaadelda koos. Mõlemad on lühenenud tagantpoolt, kus on vähem leksikaalset infot. Eestpoolt lühenemine ei oleks sellise ehitusega sõnade korral ka võimalik, sest vastasel juhul kaoks ära side alussõnaga (näide 25) (vrd Janko-Trinitskaja 2001: 409). Morfeemipiiriga on lühendamine seotud vaid verbide korral, kus *eeri*-liide on välja langenud (näide 28).

Siia rühma kuuluvad valdavalt võõrsõnad, mida võib seletada sellega, et eesti juursõnad ongi juba oma loomu poolest lühikesed, koosnedes enamasti ühest kuni kahest silbist, mistõttu on lühendamiseks vähe võimalust. Analüüsitud materjali hulgas on vaid üksikuid näiteid ka eesti omasõnade lühenemise kohta (näited 29 ja 30).

Suurem osa siia rühma kuuluvatest lühendsõnadest on ühe- kuni kahe- silbilised nimisõnad (näited 26, 27, 30), mille kõrval on ka väiksem rühm võõrtüvelisi verbe (näited 28, 31) ja üksikuid omatüvelisi määrsõnu (näide 29).

Valdav osa selle rühma lühendsõnadest kuulub kõnekeelde, mille kõrval leidub ka mõningaid terminite näiteid ja üksikuid neutraalseid keelendeid. Üldisel taustal väärivad tähelepanu neutraalsete sõnadena esitatud ja pikemate sünonüümide ees eelistatud lühendverbid *digima* ja *sponsima* (näide 31). Korduva lühendamise tulemusena on nende tegusõnade vormiline seos pike-

ma alusverbiga sedavõrd lühenenud, et nende moodustusahel on praktiliselt katkenud: vrd *digitaalseks muutma* > *digitaliseerima* > *digiteerima* > *digima*; *sponsoriks olema* > *sponsoreerima* > *sponsima*. Piiratud suulise küsitluse põhjal võib öelda, et maksimaalse lühendamise tagajärjel on need sõnad omandanud tugevalt kõnekeelse värvingu. Mahuka koondkorpuse etTenTen andmeil kasutatakse neid lühendsõnu väga harva. Selle asemel eelistatakse pikemaid sõnakujusid *digitaliseerima* (ka *digiteerima*) ja *sponsoreerima*, seda ka vabamas keskkonnas (jututoad, foorumid, uudisgrupid, kommentaarid). Eelneva kokkuvõtteks võib öelda, et kasutaja eelistab pikemat ja selgemat ning ühtlasi neutraalsemana tunduvat tüvekuju.

- (25) vrd [limo]naad > ? naad, [memo]randum > ? randum, [aku]mulaator > ? mulaator
- (26) **alko** KÕNEK < alko[hol], **bakid** KÕNEK < bak[enbard]id, **inter** KÕNEK < inter[naat], **karbuss** KÕNEK < karbu[raator], **konts** KÕNEK < kons[pekt], **labor** < labor[atoomium], **limps** KÕNEK < lim[onaad], **makk** KÕNEK < mag[netofon], **memo** < memo[randum], **mill** KÕNEK < mil[jon], **narko** KÕNEK < narkoo[tikum], **narkots** KÕNEK < narkoot[ikum], **pede** KÕNEK < pede[rast], **penss** KÕNEK < pens[ion], **petrool** < petrool[eum], **pohmell** KÕNEK < pohmel[us], **proge** KÕNEK < prog[ramm], **resto** KÕNEK < resto[ran], **soru** KÕNEK < soro[kovka] VMO, **stipp** KÕNEK < stip[endum]
- (27) **aku** < aku[mulaator], **amort** KÕNEK < amort[isaator], **bakid** KÕNEK < bak[enbard]id, **bronn** KÕNEK < bron[eering], **eksmatt** KÕNEK < eksmat[rikulatsioon], **fanatt** KÕNEK < fanaat[ik], **flegma** KÕNEK < flegmaa[tik], **homo** KÕNEK < homo[seksualist], **ignorants** < ignorants[us], **info** < info[rmatsioon], **komm** KÕNEK < komm[entaar], **kommu** KÕNEK < kommu[nist], **mess** KÕNEK < mens[truatsioon], **natslik** < nats[ionaalsotsialist]lik, **opp** KÕNEK < op[eratsioon], **popp** KÕNEK < pop[ulaarne], **proff** KÕNEK < prof[essionaal], **repro** KUNST, FOTO < repro[duktsioon], **rets** KÕNEK < rets[ivist], **skiso** KÕNEK < skiso[freenik], **sots** KÕNEK < sots[ialist], **spets** KÕNEK < spets[ialist], **stagna** KÕNEK < stagna[atsioon], **sünt** KÕNEK < sünt[esaator]
- (28) **bronnima** KÕNEK < bron[eer]ima, **digiteerima** < digit[alis]eerima, **eksportima** MAJ < eksport[eer]ima, **funktsima** KÕNEK < funktsi[oneeri]ma, **installima** INFO < install[eer]ima EL, INFO, **kommima** KÕNEK < komm[enteer]ima, **konvertima** INFO < konvert[eer]ima, **natsima** KÕNEK < natsi[onaliseeri]ma, **ratsima** KÕNEK < ratsi[onaliseeri]ma, **sponsoreerima** < sponsor[is]eerima
- (29) **kuis** KÕNEK < kui[da]s, **liig** KÕNEK < liig[a], **nats** KÕNEK < nat[uke], **suht** KÕNEK < suht[eliselt], **tegelt** KÕNEK < tege[liku]lt
- (30) **kamps** KÕNEK < kamps[un], **karts** KÕNEK < karts[er], **komm** < kom[pvek], **lemb** < lemme : lemb[e], **mini** KÕNEK < mini[a], **puhm** < puhm[as], **raip** KÕNEK < raip[e]
- (31) **digima** < digiteerima, **sponsima** < spons[oreer]ima

3.2. Liitsõnadest moodustatud lühendsõnad⁶

Erinevalt liitsõnadest ja tuletistest on eesti liitsõnad alati lüheneda, seda nii algusest kui ka lõpust. Välja võib langeda nii täiendosa kui ka põhiosa ja liitsõna tähendust jääb kandma vaid üks nendest. Kuid lühenedamine võib olla ka väiksema ulatusega, nii et välja langeb vaid mingi osa kas täiend- või põhiosast. See lühendamistüüp on oma iseloomu poolest valdavalt morfoloogilist laadi ses mõttes, et lühendamine on enamasti seotud liitsõna moodustusosade liigenduspiiriga.

3.2.1. Liitsõna põhiosa lühenedamine

3.2.1.1. Põhiosa täielik väljalangemine

Liitsõna põhiosa täielik väljalangemine on väga sage lühendamiseviis, kusjuures see on seotud liitsõna kindla ehitustüübiga: täies ulatuses on üldjuhul välja langenud vaid lihttüveline põhiosa (vastandatuna lihttüvelisele). Seda laadi lühendsõnu on aga üldsõnaraamatutest äärmiselt raske üles leida, sest enamasti on nende olemasolu kohta võimalik järeldusi teha üksnes kaudsel teel. Üldjuhul on nad peidus tähenduste taga. Kõige lihtsamal juhul esineb lühendsõna omaette märksõnana, mille tähendust on seletatud liitsõna abil. Sellisel juhul on loogiline eeldada, et märksõna ongi saadud vastavast liitsõnast selle lühendamise teel (näited 32 ja 33). Keerulisematel juhtudel on lühendsõna peidus mõne teise samatüvelise sõna ühe alltähenduse taga. Eesti keele seletavas sõnaraamatus on alltähendused nummerdatud ja enamasti ka selgelt sõnastatud, mis kergendab uurimistööd oluliselt. Kui alltähendus on lahti mõtestatud mõne liitsõna abil, siis on alust eeldada, et tegemist on sellest liitsõnast moodustatud lühendsõnaga (näide 34). Veelgi raskemini on jälgitavad need juhtumid, kui lühendsõna on kasutatud pikema sõnaartikli sees toodud näitelause, nagu see on sageli õigekeelsussõnaraamatus (näide 35).

- (32) EKSS: **individuaal** KÕNEK individuaalelamu
seega: **individuaal** < individuaal[elamu]
- (33) ÕS 2013: **hetero** ARG1 heteroseksuaal
seega: **hetero** ARG1 < hetero[seksuaal]
- (34) EKSS: **dekreet** 1. riigipea või kõrgema riigivõimu määrus vm. akt. 2. KÕNEK NÕUK dekreetpuhkus
seega: **dekreet** KÕNEK NÕUK < dekreet[puhkus]
- (35) ÕS 2013: **k`orts** <22e: kortsu, k`ortsu; *seisundivorm* k`ortsus>. Kleidil on kortsud sees *v* kleit on kortsus (*III v*). Tõmbas kulmu kortsu. Mängib *v* tõmbab **kortsu** ARG1 (*lõõtspilli*).

Arvestades, et antud juhul märgib *korts* kortspilli (lõõtspilli), võib eeldada moodustusseost **korts** < korts[pill].

Üldsõnaraamatute andmeil on seda tüüpi lühendsõnade hulgas nii eesti omasõnu kui ka võõrsõnu, nii kõnekeelseid nimetusi või muul viisil stiililiselt markeeritud keelendeid (näide 36) kui ka neutraalse tähendusega sõnu

⁶ Liitsõnade hulka on siin arvatud ka liitvõõrsõnu, mis ei ole eesti keele seisukohalt rangelt võttes otseselt liitsõnad, kuid mis käituvad oma fonoloogiliste tunnuste poolest lühendamisel nagu liitsõnad.

(näide 37) ja ka oskussõnu, mis on täiskujuliste terminitega võrdväärset nimetused (näide 38). Neutraalsuse ja kõnekeelsuse tõlgendamisel esineb sõnaraamatute lõikes ka ebahütlust. Nii näiteks on medalit märkivad lühendsõnad *höbe*, *kuld* ja *pronks* arvatud eesti keele seletussõnaraamatus kõnekeelsete nimetuste hulka, õigekeelsussõnaraamatus on neid aga peetud neutraalseteks keelenditeks.

(36) kõnekeelseid nimetusi:

dekreet < dekreet[puhkus], **heitkopp** < heitkopp[ekskavaator], **hetero** < hetero[seksuaal], **homo** < homo[seksuaal], **individuaal** < individuaal[elamu], **kadakas** < kadaka[saks], **kant** < kant[meeter], **kirsa** < kirsa[saabas], **kolmik** < kolmik[hüpe] SPORT, **komisjon** < komisjoni[tasu], **korts** < korts[pill], **kraad** < kraadi[klaas], **kraaps** < kraaps[jalg], **kriminaal** < kriminaal[kurjategija], **kvarts** < kvarts[kiiritus], **kõrgus** < kõrgus[hüpe] SPORT, **magistraal** < magistraal[kraav], **mega** < mega[bait], **metall** < metall[raha], **mill** < milli[meeter], **nael** < nael[sterling], **neto** < netto[kaal], **nitro** < nitro[lakk], **perfo** < perfo[kaart], **pind** [pinna] < pind[laud], **pärgament** < pärgament[paber], **reaktiiv** < reaktiiv[lennuk], **retseptuur** < retseptuur[iosakond], **rull** < rull[stiil] (kõrgushüppes), **sent** < sent[imeeter], **side** < side[jaoskond], **sula** < sula[raha], **sürr 1** < sür[realism], **sürr 2** < sür[realistlik], **tele** < tele[visioon], **transistor** < transistor[raadio], **treeningud** < treening[püksid], **turva** < turva[mees], **vander** < vander[sell], **vedru** < vedru[äke], **võimendus** < võimendus[aparaat], **välk** < välk[valgusti], **öko** < öko[toode]

(37) neutraalse tähendusega:

arssin < arssina[puu], **ekspress** < ekspress[buss], **diisel** < diisel[mootor], **folk** < folk[muusika], **golfid** < golfi[püksid], **greip** < greip[fruut], **höbe** < höbe[medal], **karus** < karus[nahk], **kaugus** < kaugus[hüpe] SPORT, **kava** < kava[leht], **klaas** < klaasi[täis], **kilo** < kilo[gramm], **koka 1** < koka[koola], **koka 2** < koka[põõsas], **kombi** < kombi[auto], **komisjon 1** < komisjoni[kauplus], **komisjon 2** < komisjoni[müük], **ksero** < ksero[koopia], **kuld** < kuld[medal], **kvadro** < kvadro[foonia], **lõõts** < lõõts[pill], **maksi** < maksi[pikkus], **mini** < mini[pikkus], **mobiil** < mobiil[telefon], **mono** < mono[foonia], **seemis** < seemis[nahk], **semi** < semi[koolon], **nats** < nats[ionaalsotsialist], **panama** < panama[kübar], **pind** < pind[laud], **plast** < plast[mass], **popp** < pop[muusika], **porno** < porno[graafia], **pudu** < pudu[kaup], **põik** < põik[tänav], **teivas** < teivas[hüpe], **tennised** < tennis[kingad], **trukk** < trukk[nööp], **uit** < uit[möte], **universaal** < universaal[auto], **video** < video[film], **vilt** < vilt[saabas], **vokk** < voki[roog], **vorm 1** < vormi[riided], **vorm 2** < vormi[roog]

(38) **julgustus** SÕJ < julgustus[üksus] SÕJ, **kaaper** AJ < kaaper[laev] AJ, **kaksteistsõrmik** ANAT < kaksteistsõrmik[sool] ANAT, **karp** ZOOL < karp[kala] ZOOL, **kuulo** EL < kuulo[juhe] EL, **karitiiv** KEEL < karitiiv[adjektiiv] KEEL, **köver** MAT < kõver[joon] MAT, **lateraal** KEEL < lateraal[häälik] KEEL, **makro** INF < makro[käsk] INF, **reesus** ZOOL < reesus[makaak] ZOOL, **sirge** MAT < sirgjoon MAT, **stereo** TRÜK < stereo[tüüp] TRÜK, **teemant** TRÜK < teemant[kiri] TRÜK

Lühendsõnas säilib nii liitsõna sõnaliik kui ka arv. Kui liitsõna algusosa sõnaliik erineb liitsõna kui terviku liigist, siis muutub see automaatselt lühendamise käigus vastavalt vajadusele (näide 39). Mitmusliku liitsõna korral

saab selle ainsuslik esikomponent lühendsõnas mitmusevormi (40) ja genitiivitüveline esikomponent nominatiivse kaju (näide 41).⁷ Lühendamise käigus võib toimuda ka ortograafilisi muutusi, kui see on vajalik selleks, et tagada lühendsõnale eesti ortograafianormidele vastav kaju (näide 42).

(39) kopeer[paber] (verb+subst) > **kopeer** (subst), kõver[joon] (adj+subst) > **köver** (subst), sirg[joon] (adj+subst) > **sirge** (subst), põik[tänav] (adv+subst) > **põik** (subst)

(40) golfi[püksid] > **golfid**, tennis[kingad] > **tennised**

(41) kadaka[saks] > **kadakas**, klaasi[täis] > **klaas**, kraadi[klaas] > **kraad**

(42) dok[film] > **dokk**, nadi[kael] > **natt**, sür[realism] > **sürr** '(ka) naljakas, uskumatu nähtus'

Tähelepanu väärib asjaolu, et see lühendamisviis on toonud tänapäeva eesti keele sõnavarasse rea uusi lihttüvelisi võõrsõnu. See on aset leidnud neil juhtudel, kus liitsõna esikomponendiks on olnud seotud võõrtüvi, mis on liitsõna lühendamise käigus saanud vaba tüve väärtuse (näide 43). Vähemal määral leidub analoogilisi näiteid ka uute eesti omatüvede tekkimise kohta, seda osalt ka võõrtüvede lühenemise tagajärjel (näide 44).

(43) diisel[mootor] > **diisel**, dino[saurus] > **dino** KÕNEK, diplomaadi[kohver] > **diplomaat** KÕNEK, dokfilm > **dokk** KÕNEK, dokumentaal[film] > **dokumentaal** KÕNEK, folkloori[festival] > **folk** KÕNEK, fiis[jakk] > **fiis**, kilo[gramm] > **kilo**, kombi[auto] > **kombi**, kriminaal[kurjategija] > **kriminaal** KÕNEK, kopeer[paber] > **kopeer** KÕNEK, ksero[koopia] > **ksero**, kuulo[juhe] > **kuulo** EL, kvadro[foonia] > **kvadro**, makro[käsk] > **makro** INFO, mobiil[telefon] > **mobiil**, mono[foonia] > **mono**, nats[ionaalsotsialist] > **nats**, nominaal[väärtus] > **nominaal**, video[film] > **video**

(44) eks[abikaasa] > **eks** KÕNEK, karus[nahk] > **karus**, kiki[lips] > **kiki** KÕNEK, milli[meeter] > **mill 1** KÕNEK, miljon > **mill 2** KÕNEK, pop[muusika] > **popp** KÕNEK, semi[koolon] > **semi**, sür[realistlik] > **sürr** KÕNEK, tele[visioon] > **tele** KÕNEK, tihu[meeter] > **tihu**

Semantiliselt kaasneb lühendamisega paratamatult ka arbitraarsuse kasv, kuivõrd liitsõna põhiosa, mis kannab kõige olulisemat leksikaalset infot, on välja langenud. Selle tagajärjel piirdub lühendsõna motiveeritus üksnes põhitähendust täpsustava tunnusega, mis üksiksõna tasandil jääb liiga üldiseks, et tähendust mõista. Sellest hoolimata ei tekita mõistmine antud juhul probleemi üldkeelsete lühendsõnade, nagu ka tuttava valdkonna korral, sest tege-likus suhtlusolukorras leidub piisavalt vajalikku taustainfot, millele toetuda. Küll aga võib arusaamist takistada võõras keskkond või valdkond. Ilma vajali-ke lisateadmisteta võivad seda laadi lühendsõnad jääda raskesti mõistetavaks või koguni arusaamatuks sellest hoolimata, et sõnakuju võib tuttav olla.

Homonüümia on teine oluline tähendusega seotud küsimus selles lühend-sõnade rühmas. Eeskätt puudutab see liitsõna täiendosa ja vastava lühend-sõna omavahelist tähendussuhet. Võtame näiteks moodustuspaari *köverjoon* > *köver* 'köverjoon'. Esimesel pilgul võib tunduda, et tegemist on ühe ja selle-sama sõnaga. Lähemal vaatlusel aga näeme, et see pole nii. Liitsõna täiend-

⁷ Ette võib siiski tulla ka üksikuid erandeid: vrd nt *turva[mees]* > *turva*.

osa *köver-* märgib tunnust, kuju – *missugune joon?* – ja on omadussõnatüvi, mis esineb ka omaette lekseemina *köver*. Lühendsõna *köver* on aga nimisõna, märkides kõverat joont ja vastates küsimusele *mis?*. See on uus, sekundaarne juursõna, mida ei saa samastada adjektiiviga *köver*, mis on primaarne juursõna. Seega ei saa neid kaht häälikuliselt sarnast sõna pidada sama sõna erinevateks kasutusjuhtudeks.

Kuid homonüümsed keelendid võivad kuuluda ka samasse sõnaliiki, nagu on näiteks **diplomaat 1** 'ametiisik; diplomaatlikult toimiv isik' ja **diplomaat 2** KÕNEK 'diplomaadikohver'. Need kaks sõna on omavahel kaudses moodustusseoses: **diplomaat 1** (isik) → diplomaadi+kohver → **diplomaat 2** 'diplomaadikohver'. Hoolimata kujulisest sarnasusest ja sõnaliigilisest samasusest pole tegemist sama sõnaga, sest *diplomaat 1* on primaarne juursõna ja *diplomaat 2* on liitsõnast moodustatud sekundaarne juursõna. Sama kehtib ka muude analoogiliste juhtumite kohta (näide 45). Tegemist on homonüümsete keelenditega (vrd Balnat 2011: 40 jj, 130; Koski 1982: 14–15; Vare 2012: XLIX jj). Täpsemalt öeldes on need osalised homonüümid, sest neid seob tähenduslik ühisosa.

(45) **arssin 1** 'endisaegne pikkusmõõt' – **arssin 2** 'arssinapuu'; **diplomaat 1** (ametiisik) – **diplomaat 2** KÕNEK 'diplomaadikohver'; **hõbe 1** (metall) – **hõbe 2** 'hõbemedal'; **kava 1** 'kavatus, plaan' – **kava 2** 'eeskava'; **klaas 1** '(materjal)' – **klaas 2** 'klaasitüüp'; **kaugus 1** 'vahemaa, distant; kauge maa' – **kaugus 2** 'kaugushüpe'; **kuld 1** (metall) – **kuld 2** 'kuldmedal'; **kõrgus 1** 'pikkus püstsuunas' – **kõrgus 2** 'kõrgushüpe'; **lööts 1** 'laialitõmmatavate voltis seintega seadis' – **lööts 2** 'löötspill'; **rull 1** 'silinderjas ese' – **rull 2** 'rullhüpe'; **sirge 1** adj – **sirge 2** subs MAT 'sirgjoon; otse kulgev teelõik; otselõik poksis'; **teemant 1** (kalliskivi) – **teemant 2** 'teemantkiri'; **teivas 1** 'tarbepuu; puust ese' – **teivas 2** 'teivashüpe'; **trukk 1** 'surve; hoog' – **trukk 2** 'trukknõpp'; **vedru 1** 'elastne spiraalikujueline osa' – **vedru 2** 'vedruäke' – **vedru 3** 'vedruvanker'; **vilt 1** (materjal) – **vilt 2** 'viltsaabas'

Eesti üldsõnaraamatutes on seda laadi homonüümiat tõlgendatud primaarse juursõna polüseemiana (näited 46–48).

(46) EKSS, ÕS 2013: **diplomaat 1**. POL valitsuse esindaja rahvusvahelistes suhetes; 2. PILTL diplomaatlikult toimiv isik; 3. KÕNEK diplomaadikohver

(47) EKSS: **kõrgus 8**. alltähendus: KÕNEK kõrgushüpe

(48) ÕS 2013: **kõrgus** Mäe, päikese kõrgus. Tõsta käed õlgade kõrgusele! Hüppame kõrgust. Tema kõrguse käsk. Lennu_kõrgus.

3.2.1.2. Põhiosa osaline lühenemine

Liitsõna põhiosa on osaliselt lühenenud eeskätt neil juhtudel, kui see on samuti liitsõna. Välja on langenud kas selle algus- või lõpuosa olenevalt sellest, kumb neist on vastava lühendsõna tähenduse määratlemisel informatiivsem (näited 49, 50).

(49) **overlokmasin** < overlok(+)[õmblus]masin, **rotatsioonmasin** < rotatsioon(+)[trüki]masin, **vaimuilm** < vaimu(+)[maa]ilm, **välisilm** < välis(+)[maa]ilm

(50) **katusekilt** < katuse(+)[kilt][kivi], **kalavorm** < kala(+)[vormi][roog]

3.2.2. Liitsõna täiendosa lühenemine

Ka liitsõna esimene moodustusosa ehk täiendosa võib kas tervikuna välja langetada või osaliselt lüheneda. Seda tüüpi lühendsõnu on aga analüüsitud materjali hulgas oluliselt vähem kui näiteid liitsõna põhiosa lühenemise kohta.

3.2.2.1. Täiendosa täielik väljalangemine

Täiendosa täielikku väljalangemist esineb suhteliselt harva ja seda tuleb ette enamasti lihttüvelise täiendosa korral. Sellisel juhul on lühendsõna moodustatud liitsõna põhiosast selle muutumatul kujul (näide 51). Siia kuulub nii neutraalse tähendusega sõnu kui ka oskussõnu.

- (51) **aju** < [pea]aju, **arvuti** < [elektron]arvuti, **faag** BIOL < [bakterio]faag BIOL, **hakatis** < [tule]hakatis, **ilm** < [maa]ilm, **kanne** < [sisse]kanne, **kava** < [ees]kava, **keelik** ZOO < [selja]keelik ZOO, **kutse** < [elu]kutse, **laeng** < [elekt]ri]laeng, **leht** KÕNEK < [aja]leht, **lint** < [heli]lint, **pirn** < [elekt]ri]pirn, **plaat** < [heli]plaat, **ratas** < [jalg]ratas, **teenistus** < [jumala]teenistus, **õde** < [meditsiini]õde

Ka selle rühma lühendsõnad moodustavad homonüümipaare nii vastavate primaarsete juursõnadega (näide 52) kui ka esimese astme tuletistega (näide 53). Üldsõnaraamatutes on ka siin esinevat homonüümiasuhet polüseemiana tõlgendatud (näide 54).

- (52) **aju 1** ANAT 'selgroogsete kesknärvisüsteem' – **aju 2** 'peaaju'; **ilm 1** 'temperatuur, sademed, tuul, pilvitus' – **ilm 2** 'maailm'; **kava 1** 'kavatus, mõte, plaan' – **kava 2** 'eeskava'; **leht 1** (taimedel) – **leht 2** 'ajaleht'; **ratas 1** 'masinate vm osa' – **ratas 2** 'jalgratas'
- (53) **hakatis 1** 'alge' < hakkama – **hakatis 2** < tulehakatis (< tuld hakatama); kandma > **kanne 1** 'kandmine' – **kanne 2** < sissekanne (< sisse kandma); keel > **keelik 1** 'keelt meenutav moodustis' – **keelik 2** 'seljakeelik' – **keelik 3** 'keelekandja' (< keelt kandma); kutsuma > **kutse 1** 'kutsumine' – **kutse 2** 'elukutse'; lahutama > **lahutus 1** 'lahutamine' – **lahutus 2** 'abielulahutus' (< abielu lahutama)
- (54) EKSS: **kutse 1**. kutsumine; **2**. PILTL (millegi) vastupandamatu meelitus, ligitõmme; **3. elukutse**; ÕS 2013: **kutse** Kohtu_kutse, koosoleku_kutse; appi_kutse, koju_kutse, külla_kutse; välja_kutse, üles_kutse. **Elu_kutse**, töölis_kutse...

3.2.2.2. Täiendosa osaline lühendamine

Sagedamini tuleb ette lihttüvelise täiendosa osalist lühendamist, seda ühtmoodi nii algusest (näide 55) kui ka lõpust (näited 56, 57). Kumb variant üksikjuhul realiseerub, see oleneb tähendusest, kummagi osise semantilisest kaalust: lühendsõnas säilib tähenduse poolest olulisem osis ja välja langeb vähem informatiivne. Nii näiteks leidub võõrtüvelise täiendosaga nimetuste korral näiteid vaid lõpuosa väljalangemise kohta (näide 57), mis on loogiline tulemus, sest osised *-graafia* ja *-loogia* on liiga üldise tähendusega, et piiritleda põhiosa

tähendust. Liitsõna esimest komponenti on lühendatud ka teonimeliite ja partitsiibitunnuse väljajätmise arvelt (näide 58).

Sia rühma kuuluvad lühendsõnad nii nagu ka nende pikad vormid on üld-sõnaraamatute andmeil neutraalse tähendusega nimetused. Pikkade vormidega võrreldes on lühendsõnad nii oma tähenduse kui ka vormi poolest oluliselt kokkusurutumad.

- (55) **lahutusavaldus** < [abielu]lahutus(+)avaldus; **laineahi** < [mikro]laine(+)ahi; **plaadifirma** < [heli]plaadi(+)firma, **pladimuusika** < [heli]plaadi(+)muusika; **hüppemägi** < [suusa]hüppe(+)mägi; **väeteenistus** < [sõja]väe(+)teenistus
- (56) **glasuurahi** < glasuur[pott+]ahi (glasuurpottidest tehtud); **huviring** < huvi[ala]ring; **ihukaardivägi** < ihu[kaitse+]kaardivägi; **jaevõrk** MAJ < jae[kaubandus+]võrk; **kaugauto** < kaug[sõidu+]auto, **kaugrelv** < kaug[laske+]relv; **laevatehas** < laeva[ehitus+]tehas; **linakook** < lina[seemne+]kook; **loomafarm** < looma[kasvatus]farm; **lähibuss** < lähi[liini+]buss; **mikroahi** < mikro[laine+]ahi; **majatarbed** < maja[pidamis+]tarbed; **mooramees** < moora[maa+]mees; **nõuderest** < nõude[kuivatus+]rest; **seafarm** < sea[kasvatus]farm; **välisreis** < välis[maa+]reis
- (57) **bibliokaart** < biblio[graafia+]kaart; **meteojaam** < meteo[roloogia+]jaam; **onkohaigla** < onko[loogia+]haigla; **seismojaam** < seismo[loogia+]jaam
- (58) **graveermasin** < graveer[imis]masin, **graveernõel** < graveer[imis]nõel, **graveerpink** < graveer[imis]pink; **juhthoob** < juht[imis]hoob, **juhtpult** < juht[imis]pult, **juhtkoosseis** < juht[iv]koosseis, **juhttöötaja** < juht[iv]töötaja; **lihvkäi** < lihv[imis]käi, **lihvmasin** < lihv[imis]masin

Analoogiliselt liitsõnadega on lühendatud ka *des*-liitelise täiendosaga nimetusi (näide 59). Häädust hõlbustab vaheliide *-o-*. Seda laadi lühendsõnade kasutamise kohta on aga näiteid vähe.

- (59) **des-o-kamber** < des[infektsiooni]kamber, **des-o-matt** < des[infektsiooni]matt, **des-o-ruum** < des[infektsiooni]ruum, **des-o-vahend** < des[infektsiooni]vahend

Omaette rühma moodustavad osalised lühendsõnad, kus liitsõna täiendosa on lühendatud ühe täheni (näited 60, 61).

- (60) **e-allkiri** < e[lektron]allkiri, **e-kaubandus** < e[lektron]kaubandus, **e-kiri** < e[lektron]kiri, **e-pangandus** < e[lektron]pangandus, **e-post** < e[lektron]post
- (61) **m-kaubandus** < m[obiil]kaubandus, **m-parkimine** < m[obiil]parkimine, **m-pilet** < m[obiil]pilet, **m-teenus** < m[obiil]teenus

3.3. Sõnaühenditest moodustatud lühendsõnad

Väga produktiivne ja üks mitmekesisemaid lühendsõnade moodustamisviise on üld-sõnaraamatute andmeil sõnaühendite lühendamise liitsõnaks (näited 62–66). Lühendsõnade moodustamise aluseks on sageli just võõrtüvelise adjektiivlaiendiga substantiivifraas, mida saab liitsõnaks siduda adjektiivi ja partitsiibi lühendamise teel (näited 62–64). Seda kui üht moodsat kompaksemate keelendite saamise viisi on eesti oskuskeeles arendamisel ja korrasta-

misel rohkesti kasutatud (Erelt, T. 1982: 46 jj; 2007: 273). Ka eesti üldkeele sõnavara korraldamisel on seda moodustusvõimalust soovitatud (Mäearu 1993; Erelt, T. jt 1996). Vajaduse korral hõlbustab liitmist vaheliide *-o-* (näide 64). Sellisel viisil on sama adjektiiviga ühenditest moodustatud arvukalt ka korduva esikomponendiga liitsõnu. Uuema arenguna (ÕS 1999, ÕS 2006 ja ÕS 2013) on lisandunud näiteid määrsõnalise laiendiga adjektiivifraasi lühendamise kohta (näide 65). Lühenemine võib olla veelgi ulatuslikum, nii et välja langeb ka ühendi põhisõna (näide 66).

Oma iseloomu poolest võivad seda tüüpi lühendsõnad olla ühelt poolt sõnavara spontaanse arengu tulemus, kus lühenemist on mõjutanud keelendi kasutussagedus. Kuid teisalt võib eeldada teadlikku suunamist lühema väljendusviisi poole, ilma et seda toetaks sage kasutus. Sellele osutab asjaolu, et näidete hulgas leidub ka selliseid, mille esinemissagedus on keeleveebis saadaval oleva keelecorpuse etTenTen andmeil oluliselt väiksem kui vastavatel pikematel nimetustel (näide 67).

- (62) absoluut[ne] alkohol > **absoluutalkohol** KEEM, absoluut[ne] kõrgus > **absoluutkõrgus** GEOGR, absoluut[ne] niiskus > **absoluutniiskus** METEO; bibliograafiline kirje > **bibliokirje**; bi[seksuaalne] naine > **binaine** KÕNEK, bi[seksuaalne] mees > **bimees** KÕNEK; bio[loogiline] kütus > **bio-kütus**, bio[loogiline] relv > **biorelv**, bio[loogiline] tasakaal > **biotasakaal**; demo[graafiline] plahvatus > **demoplahvatus**; elektroon[iline] aju > **elektronaju**, elektroon[iline] muusika > **elektronmuusika**; feno[loogiline] tüüp > **fenotüüp** BIOL, feno[loogiline] vaatlus > **fenovaatlus**; fiktiiv[ne] abielu > **fiktiivabielu**, fiktiiv[ne] leping > **fiktiivleping**; funk[tsionalistlik] villa > **funkvilla**; heitkop[aga] ekskavaator > **heitkoppekskavaator**; ideaal[ne] gaas > **ideaalgaas** FÜÜS; keele[line] toimetaja > **keeletoimetaja**; mahu[line] vatiin > **mahtvatiin**; meteo[roloogiline] teenistus > **meteoteenistus**; maksi[maalne] pikkus > **maksipikkus**; mini[maalne] pikkus > **minipikkus**; onko[loogiline] haige > **onkohaige**, onko[loogiline] haigus > **onkohaigus**, onko[loogiline] kirurgia > **onkokirurgia**; ornito[loogiline] vaatlus > **ornitovaatlus**; porno[graafiline] ajakiri > **pornoajakiri**; öko[loogiline] tasakaal > **ökotasakaal**, öko[loogiliselt] puhas] toode > **ökotoode**
- (63) destilleer[itud] vesi > **destilleerveresi**; dubleer[itud] riie > **dubleerriie**; gaseer[itud] jook > **gaseerjook**, gaseer[itud] vein > **gaseervein**, gaseer[itud] vesi > **gaseerveresi**
- (64) keem[iline] puhastus > **kem-o+puhastus**, keem[iline] teraapia > **kem-o+teraapia** MED; pneum[aaatiline] mootor > **pneum-o+mootor**, pneum[aaatiline] press > **pneum-o+press**; teh[niline] abi > **tehn-o+abi**, teh[niline] uuendus > **tehn-o+uuendus**; term[iline] töötlus > **term-o+töötlus** TEHN
- (65) bio[loogiliselt] aktiivne > **bioaktiivne**, bio[loogiliselt] lagunev > **biolagunev**, bio[loogiliselt] puhastatud > **biopuhastatud**; öko[loogiliselt] puhas > **ökopuhas**
- (66) biseksuaal[ne inimene] > **biseksuaal**; heteroseksuaal[ne inimene] > **heteroseksuaal**; homoseksuaal[ne inimene] > **homoseksuaal**
- (67) bioloogiline tasakaal – 34, biotasakaal – 0; demograafiline plahvatus – 41, demoplahvatus – 0; destilleeritud vesi – 158, destilleerveresi – 0; keemiline puhastus – 305, kemopuhastus – 1; ornitoloogiline vaatlus – 10, ornitovaatlus – 0; ökoloogiliselt puhas – 225, ökopuhas – 5; ökoloogiline tasakaal – 217, ökotasakaal – 2

3.4. Rekursiivsus

Lühendamine võib olla ka korduv protsess, kus erinevaid lühendamistehnikaid kasutades moodustatakse pikemast üksusest lühem ja sellest omakorda uus lühem sõna. Rohkesti on kaheastmelisi lühendamisahelaid, kuid leidub ka kolmeastmelisi ahelaid (näited 70, 80). Ahel võib alata leksikaalse ühendiga või pikema liitsõnaga ja lõppeda järkjärgulise lühendamise käigus uue vaba tüve moodustamisega, ühest morfeemist koosneva lihttüvelise sõnaga (näited 68, 70, 73–83). Pikka täiendosa võib asendada ka üksnes selle algustäht (näide 71).

- (68) digit[alis]eerima > digi[teeri]ma > **digima**
- (69) digitaal[ne] foto > digi[taal+]foto > **digifoto**
- (70) dokumentaal[ne] film > dok[umentaal+]film > dok[film] > **dokk** KÕNEK
- (71) elektroon[iline] raamatukogu > e[lektron]+raamatukogu > **e-raamatukogu**
- (72) helivõimendus[aparatuur] > [heli]võimendus > **võimendus**
- (73) heteroseksuaal[ne inimene] > hetero[seksuaal] > **hetero** KÕNEK
- (74) homoseksuaal[ne inimene] > homo[seksuaal] > **homo** KÕNEK
- (75) kombi[neeritud] auto > kombi[+auto] > **kombi**
- (76) maksi[maalne] pikkus > maksi[+pikkus] > **maksi** KÕNEK
- (77) mini[maalne] pikkus > mini[+pikkus] > **mini** KÕNEK
- (78) nominaal[ne] väärtus > nominaal[+väärtus] > **nominaal**
- (79) onko[loogia+]haigla > onko[haigla] > **onko** KÕNEK
- (80) rotatsioon[+trüki]masin > rot[atsoon]masin > rot-o-[masin] > **roto** TRÜK
- (81) sula[raha] > sul[a] KÕNEK > **sull** KÕNEK
- (82) universaal[ne] auto > universaal[+auto] > **universaal**
- (83) öko[loogiliselt puhas] toode > öko[+toode] > **öko** KÕNEK

4. Lühendsõna ja pika vormi tähendusest ja kasutamisest

Kuivõrd lühendsõna ja ta aluseks olev pikk vorm märgivad üht ja sedasama nähtust või objekti, siis moodustavad nad keeleliselt sünonüümide paari. Keelekasutuse seisukohalt vaadatuna, kui arvestada ka tähendusvarjundeid, on tegemist osalise sünonüümiaga, kusjuures piir täieliku ja osalise sünonüümia vahel on hajus. Siit tulenevalt on lühendsõnal ja ta pikal vormil kummalgi oma roll. Keelekasutajate empiirilised uuringud on näidanud, et olenevalt tekstitüübist või suhtlusolukorrast võib tähendusvarjund ja sõnavalik sõltuda mitmest asjaolust, nagu koht, aeg, vanus, sugu, olukorra ametlikkus või usalduslikkus. Vastavalt sellele võib ühes kontekstis paremini sobida pikk vorm ja teises lühendsõna (Elsen, Michel 2011; Michel 2006; 2011). Lühendsõnal ja pikal vormil on kummalgi ka omad voorused ja puudused. Lühendsõna on küll lühike ja ses mõttes käepärane keelend, kuid lühemusega kaasneb suurem või väiksem annus arbitraarsust ja siit tulenevalt ka vajadus tähendust toetava konteksti järele. Pikk vorm nõuab küll rohkem aega ja ruumi, kuid ta tähendus on selgem ja stiil neutraalne. Need asjaolud võivad samuti keelekasutaja valikut mõjutada. Keelekasutaja tajub vaistlikult, kumba leksikaalset võimalust ühes või teises olukorras kasutada. See tähendab, et vajalik on nii lühendsõna kui ta pikk vorm.

Eelnevat arvestades tekitavad küsimusi õigekeelsussõnaraamatus antud soovitusel, mis puudutavad lühendsõnade ja vastavate pikkade vormide kasutamist. Lühemuse põhimõtet esiplaanile seades on lühendsõna hinnatud paremaks keelendiks, kui on vastav pikk vorm (näited 84 ja 85). Karmim soovitus on see, kus pikk vorm on looksulgudes ja väiksemas kirjas, mis tähendab, et seda sõnakuju ei peaks üldse kasutama. Nool juhib sobivaks peetud lühendsõna juurde (näide 86). Leidub siiski ka mõningaid näiteid, kus ÕS 2013 on sõnaraamatu eelmise trükiga võrreldes pikema vormi suhtes leebem. Eelistades selgelt küll lühemat vormi, ei ole pikemat päris kõlbmatuks tunnistanud (näide 87).

- (84) **asustuslugu** *parem kui* asustusajalugu; **graveermasin** *parem kui* graveerimismasin, **graveernõel** *parem kui* graveerimisnõel; *juhtivinsener* *parem* **juhtinsener**, *juhtivtöötaja* *parem* **juhttöötaja**; loomakasvatusfarm *parem* **loomafarm**; lühikesekasvuline *parem* **lühikasvuline**; **plast** *parem kui* plastmass; sponsoreerima *parem* **sponsima**
- (85) finantsilised raskused *parem* **finantsraskused**; mahuline vatiin *parem* **mahtvatiin**; patoloogiline anatoomia *parem* **patoanatoomia**
- (86) {arhitektuurne lahendus} → **arhitektuurilahendus**; {luuleline kujund} → **luulekujund**; {masinaehitustehas} → **masinatehas**, {masinaehitustööstus} → **masinatööstus**; {onkoloogiline haige} → **onkohaige**
- (87) Vrd näiteks ÕS 2006: {sponso.reerima, sponsori.seerima} → **sponsima** ja ÕS 2013: **sponsor`eerima** *parem* sponsima; **sponsima** *toetama, raha andma, sponsoriks olema*

Keelecorpuse etTenTen andmetel lahknevad keelekasutaja valikud nii mõnelgi juhul ÕS-i soovitustest: eelistatud on sageli just pikem ja selgem keelend. Võrreldes näiteid: *onkohaige* – 0 kasutusjuhtu, *onkoloogiahaige* – 5, *onkoloogiline haige* – 34; *onkohaigus* – 0, *onkoloogiline haigus* – 70; *onkohaigla* – 5, *onkoloogiahaigla* – 71; paremaks hinnatud verb *sponsima* – 11 ja sellele vastanduv pikem keelend *sponsoreerima* – 447; lühendverb *digima* – 4, *digiteerima* – 50 ja ÕS-ist puuduv *digitaliseerima* – 296; *arhitektuurilahendus* – 41 ja looksulgudes esitatud *arhitektuurne lahendus* – 334. Eelnevat arvestades võib väita, et keelendi selgus ja neutraalne stiil võivad olla tähtsamad omadused kui lühidus ja olenevalt kontekstist valib keelekasutaja oma keeletunde põhjal endale sobiva väljendusvõimaluse.

4. Kokkuvõtteks

Eesti keeles on lühendamise levinud ja üha rohkem leviv sõnamoodustusviis. Lühendsõnade moodustamist harrastatakse nii kõnes kui ka kirjas, nii üld- kui ka oskuskeeles. Oma tekkelaadi ja suunitluse poolest võib vaadeldud sõnamaterjali jagada kahte erinevasse rühma. Üks osa on tüüpilised lühendsõnad ses mõttes, et nad on eeldatavasti tekkinud loomulikult viisil, moodustatud spontaanselt, vahetult kõnelemise käigus, aidates kaasa suhtluse sujuvusele. Need lühendsõnad on vastavuses sageduse ja lühiduse põhimõttega: mida sagedam on väljend, seda lühem ta peab olema (Tauli 1968: 30). Siia kuuluvad eeskätt üldkeelsed nimetused, mis on moodustatud sageli kasutatavatest liitsõnadest ja võõrsõnadest. Üldsõnaraamatutes on seda tüüpi lühendsõnadele lisatud

enamasti kõnekeelsuse või argikeelsuse märgend. Ajapikku on osa nendest kaotanud oma stiilivärvingu ja muutunud neutraalseks üldkeelesõnaks. See on ootuspärane protsess, sest mida sagedam on keelend ja mida üldisemalt seda tarvitatakse, seda tavalisemaks ta muutub. Teine rühm on teadlikult moodustatud terminoloogilist laadi lühendsõnad, mille puhul on lähtunud lühemuse põhimõttest tänapäeva eesti kirjakeele sõnavara arendamisel ja korraldamisel. Siin on eesmärk suunata keelekasutajat tihedama, kokkusurutuma sõnakasutuse poole. Keelekasutaja teeb vaistlikult valiku, kas eelistada pikemat või lühemat väljendusvõimalust.

Lühendamine ja lühendsõnade moodustamine on oma eripäras ja mitmekülsuses huvitav nähtus ja väärib põhjalikumat uurimist. Käesoleva artikli ülesanne on teadvustada ja tutvustada seda põnevat valdkonda ja ärgitada seda lähemalt käsitlema.

Artikkel on valminud sihtfinantseeritava teadusteema SF0050023s09 „Eesti keele alusuuringud keeletehnoloogiliste rakenduste teenistuses” toel.

Kirjandus

- Arro, Grit 2012. Keelekasutus Facebooki keskkonnas. Uurimistöo. Juhendaja õpetaja Ebe Saarna. Pärnu Koidula Gümnaasium. http://akadeemiake.ee/wp-content/uploads/2013/06/Grit_Arro.pdf.
- Balnat, Vincent 2011. Kurzwortbildung in Gegenwartsdeutschen. Hildesheim–Zürich–New York: Georg Olms Verlag.
- Bauer, Laurie 1996. English Word-Formation. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauer, Laurie 2004. A Glossary of Morphology. Edinburgh University Press.
- Booij, Geert 2002. The Morphology of Dutch. New York: Oxford University Press.
- Booij, Geert 2005. The Grammar of Words. An Introduction to Linguistic Morphology. New York: Oxford University Press.
- Booij, Geert 2007. The Grammar of Words. An Introduction to Linguistic Morphology. Second edition. New York: Oxford University Press.
- Dressler, Wolfgang U. 2005. Word-formation in natural morphology. – Handbook of Word-Formation. Toim Pavol Štekauer, Rochelle Lieber. (Studies in Natural Language and Linguistic Theory 64.) Springer, lk 267–284.
- Ehala, Martin, Habicht, Külli, Kehayov, Petar, Zbrodskaja, Anastasia 2012. Keel ja ühiskond: õpik gümnaasiumile. [Tallinn]: Künnimees.
- Eichinger, Ludvig M. 2000. Deutsche Wortbildung. Eine Einführung. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- EKG = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut, 1995.
- Elsen, Hilke, Michel, Sascha 2011. Wortbildung in Spannungsfeld zwischen Sprachsystem und Sprachgebrauch. Zur Einführung in diesen Band. – Perspektiven – Analysen – Anwendungen. Toim H. Elsen, S. Michel. Stuttgart: *ibidem*-Verlag, lk 1–16.
- Erelt, Mati, Vare, Silvi 1996. Eesti keele õpik XI klassile. 2., parandatud ja täiendatud trükk. Tallinn: Koolibri.

- Erelt, Tiiu 1982. Eesti oskuskeel. Toim Ustus Agur. ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- Erelt, Tiiu 2007. Terminõpetus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Erelt, Tiiu, Leemet, Tiina, Mäearu, Sirje, Raadik, Maire 1996. Keeleõuane soovitab. Koost Sirje Mäearu. Toim Tiiu Erelt, Maire Raadik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://keeleabi.eki.ee/artiklid/saateks.html> (3. IV 2014).
- Fleischer, Wolfgang, Barz, Irmhild 1995. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. 2. durchgesehene und ergänzte Auflage. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Girnth, Heiko, Michel, Sascha 2008. English shortenings in German police and armed forces periodicals. – Anglicisms in Europe: Linguistic Diversity in a Global Context. Toim Roswitha Fischer, Hanna Pulaczewska. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, lk 159–182. <http://m.uni-koblenz-landau.de/koblenz/fb2/ik/institut/medienwissenschaft/smichel/chapter9.pdf> (7. IV 2014).
- Glück, Helmut (toim) 2005. Metzler Lexikon Sprache. Stuttgart–Weimar: Verlag J. B. Metzler.
- Hamans, Camiel 2012. From prof to provo: some observations on Dutch clippings. – Phonological Explorations: Empirical, Theoretical and Diachronic Issues. Toim Bert Botma, Roland Noske. Berlin: Mouton de Gruyter, lk 25–40. <http://dare.uva.nl/document/461369> (3. IV 2014).
- ISK 2004 = Iso suomen kielioppi. Aukli Hakulinen (päätöimittaja), Maria Vilku, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 950.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jankó-Trinituskaja, N. A. 2001 = Н. А. Триницкая. Словообразование в современном русском языке. Российская академия наук. Институт русского языка. Москва: INDRIK.
- Kasik, Reet 2004. Eesti keele sõnatuletus. Teine, täiendatud ja parandatud trükk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kasik, Reet 2013. Komplekssete sõnade struktuur. (Tartu Ülikooli eesti keele osakonna preprintid nr 3.) Tartu: Bookmill.
- Kerge, Krista 1990. Liitsõna. Mõisteid ja seoseid. Soome-eesti kontrastiivseminar (Tallinn 1988). (Preprint KKI-51.) Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia ühiskonnateaduste osakond.
- Koski, Mauno 1982. Suomen johto-opin morfologiaa. (Fennistica 4.) Turku: Åbo Akademis kopieringscentral.
- Kull, Rein 2000. Kirjakeel, oskuskeel, üldkeel. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- LES 1990 = Лингвический энциклопедический словарь. Глав. ред. В. Н. Ярцева. Москва: Советская энциклопедия.
- Lipka, Leonhard 2002. English Lexicology. Lexical Structure, Word Semantics & Word-Formation. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Loog, Mai 1991. Esimene eesti slängi sõnaraamat. Tallinn: Oma kulu ja kirjadega.
- López Rúa, Paula 2004. Acronyms & Co.: A typology of typologies. – Estudios Ingleses de la Universidad Complutense, nr 12, lk 109–129. <http://revistas.ucm.es/index.php/EIUC/article/view/EIUC0404110109A> (7. IV 2014).
- Marchand, Hans 1969. The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. 2nd ed. München: Beck.

- M i c h e l, Sascha 2006. Kurzwortgebrauch. Plädoyer für eine pragmatische Definition von Kurzwörtern. – Germanistische Mitteilungen, kd 64, lk 69–83.
- M i c h e l, Sascha 2011. Das Kurzwort zwischen 'Langue' und 'Parole' – Analysen zum Postulat der Synonymie zwischen Kurzwort und Vollform. – Perspektiven – Analysen – Anwendungen. Toim H. Elsen, S. Michel. Stuttgart: *ibidem*-Verlag, lk 135–164.
- M ä e a r u, Sirje 1993. Kas *tehniline abi* või *tehnobi*? – Hommikuleht 19. XI.
- N e m v a l t s, Peep, V a r e, Silvi 1984. Eesti keele õpik X klassile. Toim R. Kasik. Tallinn: Valgus.
- N ü b l i n g, Damaris 2001. *Auto – bil, Reha – rehab, Mikro – mick, Alki – alkis*: Kurzwörter im Deutschen und Swedischen. – Sonderdruck skandinavistik, kd 31, nr 2, lk 167–199.
- P l a g, Ingo, 2003. *Word-Formation in English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- R a j a n d i, Edgar 1966. Raamat nimedest. Tallinn: Eesti Raamat.
- R G 1982 = Русская грамматика. Академия наук СССР. Институт русского языка. Том 1. Фонетика – Фонология – Ударение – Интонация – Словообразование – Морфология. Москва: Наука.
- S o o d l a, Karin 2010. Morfoloogilisi, morfosüntaktilisi ja sõnamoodustuslikke nähtusi eesti internetikeeles. Magistritöö. Tartu Ülikool. Filosoofiateaduskond. Eesti keele osakond. http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/15263/soodla_karin.pdf (3. IV 2014).
- S t e i n h a u e r, Anja 2000. Sprachökonomie durch Kurzwörter. Bildung und Verwendung in der Fachkommunikation. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Š t e k a u e r, Pavol 2000. *English Word-Formation. A History of Research (1960–1995)*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- S t o c k w e l l, Robert, M i n k o v a, Donka 2001. *English Words. History and Structure*. New York: Cambridge University Press. http://books.google.ee/books?id=lz9YQ5rPcrC&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&hl=en#v=onepage&q&f=false (7. IV 2014).
- T a u l i, Valter 1938. Õigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtted ja meetodid. Tartu: Akadeemilise Kooperatiivi kirjastus.
- T a u l i, Valter 1968. Keelekorralduse alused. (Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis väljaanne 4.) Uppsala–Stockholm: Arostryk.
- V a r e, Silvi 2012. Eesti keele sõnapered. Tänapäeva eesti keele sõnavara struktuurianalüüs. I–II köide. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Allikad

- EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat I–VI. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009.
- etTenTen. Eestikeelsete veebilehtede korpus. <http://www.keelev.ee> (3. IV 2014).
- VÕS 1953 = Väike õigekeelsuse sõnaraamat. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- ÕS 1960 = Õigekeelsuse sõnaraamat. Toim E. Nurm, E. Raiet, M. Kindlam. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- ÕS 1984 = Õigekeelsussõnaraamat. Neljas trükk. Toim Rein Kull, Erich Raiet. Tallinn: Valgus.

ÕS 1999 = Eesti keele sõnaraamat. ÕS 1999. Toim Tiiu Erelt. Koost Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik, Tiiu Erelt. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

ÕS 2006 = Eesti õigekeelsussõnaraamat. ÕS 2006. Eesti Keele Instituut. Toim Tiiu Erelt. Koost Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

ÕS 2013 = Eesti õigekeelsussõnaraamat. ÕS 2013. Eesti Keele Instituut. Toim Maire Raadik. Koost Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Word shortening and clippings in Estonian

Keywords: word formation, shortening, clipping, acronym, initialism, Estonian language

The article discusses shortening, which is a way of word formation that has hitherto received little attention in modern Estonian. This is a process in which a word is transformed into a shorter one without changing the meaning. The nature of this type of word formation and definition problems are explained and various techniques of shortening are described. Analysis of the linguistic material shows that shortening is a widespread technique both in colloquial and literary Estonian, including special language. Detailed analysis is given to clipping, in which case a new word is produced by cutting off a part from the beginning, middle, or end of a longer lexical unit. The most productive type in Estonian is back clipping, in which case the whole semantic load falls upon the front part of the longer base word. Fore-clipping is less exemplified. Compound nouns are particularly prone to shortening, while in this case the clipping happens at the morphological boundary of immediate constituents. Noun phrases are also easily clipped, which adjective phrases seldom are. In a few examples a verb with a foreign stem has lost a suffix. A new trend of clipping compounds is on the rise.

The study is based on examples drawn from the recent orthological dictionaries and the Explanatory Dictionary of Estonian.

Silvi Vare (b. 1939), PhD, silvi_vare@hotmail.com